
**“SÖYLEDİM VE RUHUMU
KURTARDIM”*(ALMANYA’DA SOSYAL
DEMOKRASİNİN DOĞUŞU’NUN KISA BİR
OKUMASINA DAİR...)**

Şeyhmus DEMİR *

*“Aslanlar kendi tarihçilerine sahip olana
dek avcılık öyküleri hep avcıyı yüceltecektir.”*
Afrika Atasözü

Sosyal Demokrasinin kurucu ülkesi sayılan Almanya’da sosyal demokrat harekete yönelik atılımlar diğer Avrupa ülkelerinden daha erken bir tarihte, 19. yüzyılın ortalarında başlamıştır. 1848 tarihi referans alınır ve eğer sosyal demokrasinin uzun bir süre temel dayanağı olarak kabul edilen işçi hareketi ile birlikte değerlendirilirse, sadece Almanya’da değil, Fransa’da da sosyal demokrat hareketin köklü bir varlığından söz edilebilir. Sosyalist düşüncenin kilometre taşları olarak kabul edilen Avrupa’daki büyük dönüşümlerin başladığı 1848 Devrimi, bu sürecin hemen ardından aynı yılda yayınlanan Komünist Manifesto ve yüzyılın sonuna doğru yayınlanan Kapital’in, sosyal demokrat düşüncelere yansımalarının önemli olduğu bilinmektedir.

---

* Doktora Öğrencisi., Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F

Sosyal demokrasinin işçi sınıfı/tabakası içinde gelişmesi ve 1863'te Genel Alman İşçi Derneği'nin kurulması ile başlayıp devamında sendikal faaliyetlerin kurulan dernekler içinde ve örgütlü şekilde sürdürülmesi sosyal demokrasiyi yeni ve hareketli açılımlara sürüklemiştir. Eisenach programının yayın tarihi olan 1869 yılı, Alman sosyal demokrasinin partileşme tarihi olarak kabul edilmiştir. Sosyal Demokrasinin Marksist ideolojiyle olan uzun, sancılı ve üretken olarak tanımlanabilecek hesaplaşmasının, Eisenach Programı'nın deklare edildiği tarihten başlayarak İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek olan uzun bir döneme yayıldığı görülmüştür. Marx'ın Gotha ve Erfurt programıyla ilgili önemli düşünsel açılımları ürettiği eleştirilerinin, sosyal demokrasi ile Marksizm arasındaki tartışmanın önemli adımlarından biri olarak değerlendirildiği bilinmektedir¹.

Tanıl Bora'nın kitabı², Almanya'da sosyal demokrasinin ve partileşme pratiklerinin temelleriyle, sosyal demokrasinin kuramsal ve programatik olarak geçirdiği çatışmalı/sancılı devinimi, oluşma ve ayrışma süreçlerini konu alıyor. Kitap bu sancılı evrimi, günümüz sosyal demokrasinin kurucu öncülleri ile Marksist kuram/algı arasındaki Reformizm/Revizyonizm tartışmalarını panoramik bir tarzda izlemeyi de mümkün kılıyor.

Kitap, "Almanya'da Sosyal Demokrasinin Doğuşu"nu (1848-1913) sınırları belli bir tarih kesiti içinde belirlemeye çalıştığı için, Sosyalizm/Sosyal Demokrasinin geçirdiği evrilmeyi, uzun bir tarihsel süreç içindeki iç polemiklerde boğ(ul)madan, bu ideolojinin temellerinin oluştuğu dönemi mercek altına almakla sınırlandırması bakımından önemli bir iş başarmış oluyor. Kitabın hacmi ve hedefi düşünüldüğünde mak(b)ul sayılabilecek bu sınırlandırma, konuyu geçmişten günümüze kesintisiz olarak izlemeyi tercih edenler açısından tam bir fotoğraf sun(a)mamak gibi bir tercihi yansıtmaktadır. Örneğin Almanya'da, bugünkü anlamıyla sosyal demokrasinin asıl doğuşu olarak kabul edilebilecek olan 1959 tarihli Bad Godesberg programı ve onun sosyal demokrasiye getirisi hakkında bir bilgi vermemesi, bu beklentiyle hareket eden okuyucu açısından bir eksiklik sayılabilir (Oysa Bad Godesberg programıyla Almanya'da sosyal demokrasi piyasa ekonomisiyle "tanışmış" ve diğer ülkelerdeki sosyal demokrat partilerin ancak 1990'lı yıllarda ger-

¹ Hasan Bülent Kahraman, *Sosyal Demokrasi Düşüncesi ve Türkiye Pratiği*, 2002, İstanbul, SODEV Yayınları, s.158.

² Tanıl Bora, *Almanya'da Sosyal Demokrasi'nin Doğuşu (1848-1913)*, 2004, İstanbul, SODEV Yayınları.

çekleştirdiği bir dönüşümü o yıllarda gerçekleştirmiştir). Öte yandan Almanya'da sosyal demokrasinin "kendini bulması" noktasında başta Marx ve takipçilerinin olmak üzere, sosyal demokrasinin doğum sancılarının yaşandığı sürece yadsınamaz katkı sağlayan düşünürlerin net olarak seçilemediği, söylediklerinin gerek kuramsal gerekse programatik açıdan çok da ayrıştırılmadığı, sosyal demokrasi düşüncesine şekil vermekle birlikte ciddi bakış ve teori farklılıklarına sahip düşünüşlerin tarafında ve sınırlarının seçilebilmesinde eksiklikler olduğu göze çarpmaktadır.

Sosyalizmin/sosyal demokrasinin tarih sahnesine çıkışı değilse de gerçek anlamıyla kendinden söz ettirdiği, kuramsal ve pratik belirlemelerle kendini gösterdiği yeri ve zamanı 19.yy. Almanyası olarak seçmek isabetsizlik olmaz. Sosyal Demokrasinin tarihsel bir bakışa tabi tutulması aynı zamanda Almanya'da sosyal/siyasal/ekonomik duruma 19.yy. başlarından bir bakışı neredeyse zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan Tanıl Bora'nın spekülatif olandan çok tarihi zeminde betimlemeyi/anlatmayı yöntem olarak benimsediği çalışmasını "Sosyal Demokrasinin Doğuşu" için yapılacak derinlemesine çalışmalar için bir kılavuz olarak değerlendirmek mümkündür.

Sosyal Demokrasiden Sosyalizme "Demokratik" Eleştirisi: Reformizm ve Revizyonizm

Başlangıcında Ferdinand Lasalle ile başlayan ve kuramsal açıdan şekillenişini ana hatlarıyla sosyalizmin Marksist yorumunun eleştirisi ile devletin "işçi tabakası" lehine reforme edilmesi üzerinden kuracak olan ve zaten "devlet sosyalizmi" olarak anılmasını çoğu perspektiften yersiz kılmayan Alman sosyal demokrasi pratikleri / örgütleri / dernekleri / birlikleri ana damarlarını geniş "işçi tabakası" hak ve özgürlüklerini kapitalizm çıkarlarıyla dengelemek suretiyle göstermektedir. Bu açıdan Bora'nın Lasalle ile ilgili yazdıklarının Marx ve Engels tarafından işçi sınıfı üzerinden determine edilen ve gerçek anlamıyla "bilimsel sosyalizm" in teoriğini belirleyen işçi sınıfının reel sosyalizme dönük ve ne revizyonist ne de "teoriyi yaşayan gerçeklere kurban eden" bakış açısının derinliğini göstermesi ve detaylarında bu noktanın altını çizmiş olması bağlamında önemli saymak gerekir. Bora ilgili kısımda; "Lasalle için işçi sınıfının üretim sürecindeki konumu, bu konumun çelişkileri ve bu çelişkilerden kaynaklanan "misyonu" değil; işçilerin "aşağı sınıf" olarak çektikleri sefalet ve tabi oldukları eşitsiz muamele önemliydi." (s.13) ifadesini kullanarak çok net şekilde Lasalle'nin reel "işçi tabakası"nın durumuna daha yakın duruşuna işaret etmektedir. Alman işçi sınıfı mücadelesi/pratikleri ekseninde

Lasalle'nin söylediklerinin Marx'ın kuramsal yanı baskın olan görüşlerine göre daha "yakın" bulunmasını ise toplumsal /ekonomik popülizm ile açıklamak mümkün. Aksi takdirde Alman işçi sınıfı için Marx ve Marx'ın sosyalizminin/komünizminin uzun yıllar içeriğinin bir yana bırakılarak sırf bir "söylem" olarak bilinmesini (aynı yerde) açıklamak hayli zorlaşacaktır.

Lasalle'nin Alman işçi sınıfı mücadelesinde ön plana çıkmasını iyi bir hatip ve dinleyenleri etkileme gücüne sahip olduğundan bizi haberdar eden pek çok konuşmasını, yazısını bulmak mümkün. Bora'nın eserinde yer alan ve Lasalle'nin 1862'de bir işçi derneğinde söylediği; *"bir devrimin yapılamayacağını, zaten yürürlüğe girmiş olan devrime hukuksal çerçevenin ve doğru gelişme çizgisinin verilebileceği"* ifadeleri Lasalle'nin burjuva ekonomi politikası ile eklektik duruşunu yansıtmaları açısından önemlidir. Yine bu ekseninde Lasalle *"işçi tabakası"nın içinden gelen fikriyatla; devleti "insan soyunun özgürlüğe doğru gelişimini tamamlama işlevini yürütmesi"* (s.15) görevi ile donatması onun esasa ilişkin duruşunu resmetmekte hayli doyurucudur.

Bora'nın İşçi sınıfı/mücadelesi içinde Reformizm ve Revizyonizmin doğuşunu (s.75-78) anlattığı başlıkta belirttiği gibi Sosyal Demokrat Parti'nin her seçimde aldığı oy oranlarını arttırması ve hatta parlamentonun en büyük partisi olması *"büyük burjuvazi ve devlet katında"* *"iç düşman"* gibi görülmesi geleneğini değiştirmekten uzaktı. Bu fiili iktidarsızlık, sosyalist toplumu kurmaya dönük bir devrim perspektifine sahip bulunmayan, *"barışçıl koşullarda"* işçi sınıfının durumunu geliştirmeyi hedefleyenler için reformizm hareketine zemin oluşturdu. Buna göre seçimlerde elde edilen parlamenter çoğunluk işçi sınıfı için somut kazanımlara dönüştürülebilirdi.

Marx Gotha Taslağını Eleştiriyor...

Bora'nın çalışmasında belirgin olarak gözlenebilen iki isim var. Ferdinand Lasalle ve Karl Marx. Bu iki isim sosyal demokrasi /sosyalizmin kurucu ülkesi sayılan Almanya'da sosyal demokrasi'nin doğuşunda kimi zaman yan yana kimi zaman karşı karşıya gelmişlerdir. Eğer gerçekten sosyal demokrasi ve sosyalizmin bugüne kadar aralarında oluşan derin yarılmaların neler olduğu ve bu yarılmaların nasıl oluştuğu, geçirdikleri evrim görülmek istenirse Bora'nın başarılı bir anlatımla sergilediği resme bakmak yararlı olacaktır.

Lasalle'nin işçiler arasında sivrilmeye başladığı dönemler incelendiğinde, onun *"işçi davasına"* yakından ve pratik olarak yaklaşımlarının

etkili olduğunu söylemek mümkün. Bora'nın yazdıklarından izleyebildiğimiz kadarıyla 1848 devrimi sonrası Lasalle "işçi tabakası" için candan bir yardımcı, işçilere dost ve kuramcı değil hızlı bir aktivist olarak karşımıza çıkar. Bu durumu Lasalle'nin konuşmalarında izlemek mümkün olduğu gibi siyasal düzenin ve özellikle de devletin yeri ve önemi ile siyasal iktidarın işçiler için şekillenişinde genel oy ve seçimlere verdiği önemi dikkatle izleyerek de görmek mümkün.

Bora'nın belirttiği gibi burjuvazinin devleti salt kişisel özgürlük ve mülkiyeti korumaktan sorumlu tutan anlayışının "ilke olarak devlet düşmanı" bir anlayış olduğunu söyleyen Lasalle'ye göre devlet "insan soyunun özgürlüğe doğru gelişimini tamamlama işleriyle" yakından ilgilidir. Lasalle'ye göre "bu yüce görev"i yapabilmesi organizasyonel olarak şekillenişinin "işçi tabakası" lehine şekillenebilmesi için de en büyük güç ve aracı "genel oy"du.

Lasalle için Bora'nın çizdiği portre böyleyken sosyalizmin en büyük kuramcısı Karl Marx'a göre Lasalle saf dışı edilmesi gereken bir figürdü "işçi sınıfı" için. Bunun nedeni, Lasalle'nin işçi sınıfının geleceği için siyasal kurama değil, günü birlik ve çoğunlukla "eski sınıf"ın ve burjuvazinin ekmeğine yağ süren aktivist söylemlere yönelmesiydi....

1875 Mayıs'ında Gotha'da işçi temsilcileri (ki bu temsilçiler Lasalleci tezleri savunan ve daha sonra da kapatılacak olan Genel Alman İşçi Derneği ile Eisenach Kongresinin etkisiyle kurulan Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP) temsilcilerinden oluşuyordu.) sonuca bakıldığında teorik, siyasal ve ideolojik olarak birbirine zıt denemese de birbirinden önemli ölçüde ayrılan ifadelerin/tezlerin yan yana (ve hatta aynı cümlede) yer aldığı ekletik bir program üzerine "uzlaştılar".

Marx; SDAP'la Lasalle'cilerin birleşerek Sosyalist İşçi Partisini (SAP) oluşturdukları Gotha Kongresi öncesinde Program taslağına düştüğü ve çok daha sonra yayımlanacak olan "Derkenar Notları"nda özellikle kuramsal açıdan eleştirilerini ortaya koyar.

Eleştirilerini "söyledim ve ruhumu kurtardım" (s.61) cümlesiyle noktalayan Marx'ın ifadesini/üslubunu teorinin saflığını, niteliğini gündelik siyasal eylemin baştan çıkarıcılığına kurban etmeme yönündeki duruşunu ortaya koyması olarak algılamak altını çizmek gerekir. Marx'ın işçi sınıfı mücadelesi için çizilecek bir programa enternasyonalist olması yönündeki ciddi ve kuramsal eleştirisi Gotha Kongresi'ne yansıyan en önemli kaygısıydı.

Gotha Kongresi'nden Bad Godesberg'e...

1870'li yıllar Almanya'da işçi sınıfının özellikle devlet aracılığıyla baskılar görmesiyle geçti. Bismarck'ın temsil ettiği Kralcı/muhafazakar "eski sınıf" devlet totalitarizmiyle işçi sınıfı temsilcilerini hem parlamentoda hem de "yasal" yollardan siyasal baskılarla bunaltmaya çalışıyordu (s.51). Bu dönemde ismi öne çıkan sosyalist önderler Bebel ve Lievknecht yazdıklarından ötürü yargılanıp mahkum edildiler. Ezcümle bu yıllar işçi sınıfı temsilcileri için sistematik baskıların yoğunlaştığı yıllardı. Aynı yıllar Lasalle taraftarı işçi liderlerinin yargılanmalarına sahne oldu. Bu noktadaki en can alıcı gelişme Lasalleci Genel Alman İşçi Derneği'nin kapatılmasıydı (s.52). Artan baskılar, sendikal mücadele ve işçi sınıfı içinde hareketlenmelerin gelişmesiyle geçen bu dönem, sosyal demokrat hareket için güç birliği yapmak için uygun zemin yaratmıştı. Gerek Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP) gerekse Lasalleci gruplar arasında yapılan görüşmeler Almanya'daki işçi hareketi için birleşmeye giden yolda atılan iyimser adımlar oldu. Tanıl Bora'nın SDAP üyeleri ve işçiler tarafından "saygın teori ustaları" (s.55) olarak bilinen ama "yine de uzak" diye bahsettiği Marx ve Engels, işçi hareketinin birleşmesi yolunda Lasalleci bakış açısının mutlaka terk edilmesinde ısrarcıydılar.

1875'da Gotha'da toplanan 71 Lasalleci 56 Eisenachlı temsilci parti programını kabul etmek için bir araya geldi (s.59). Gotha Kongresi tartışmalı oturumlardan (Lasalleci temsilcilerin reddettiği kadınlara oy hakkı, Marx'ın bazı diğer eleştirileri vs.) sonra Sosyalist İşçi Partisinin (SAP) ilanıyla son buldu. Birleşme tamamlanmıştı, ama bu birleşme kerhen bir birleşmeydi. Bunu anlamak için de Bad Godesberg'e kadar beklemek gerekecekti.

Gotha Kongresi'nde Marx ve Engels'in önemli kuramsal eleştirilerinin gündeme gelmesi programın Lasalleci bakış açısıyla "Ortodoks sosyalist" denilebilecek Marksist tezlerin eklektik biçimde aynı metin içinde (hatta aynı cümle içinde) yer almasıyla sona erdi.

Sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte, sendika atılımının güç verdiği sosyalist hareket, 19. yy'ın son çeyreğinde, özellikle Almanya'da büyük bir yaygınlık kazandı. 1889'da, Jules Guesde'in Fransız İşçi Partisi'nin yönlendiriciliğinde II. Enternasyonal kuruldu. Kendisi de bir Marksist olan Jules Guesde, parlamenter eylemin önceliğini vurguluyordu. Demokrasideki ilerlemeler ve işçilerin yaşam koşullarındaki iyileşmeler, güçlü bir kitle partisinin yasal zaferiyle sosyalizme barışçı bir geçiş olacağını öngörmeye izin veriyordu. Bu sırada Alman sosyal demokrat ha-

reketi içinde, başını Eduard Bernstein'in çektiği ve reformculuğu savunan Marksistlerle, başını Karl Kautsky'nin çektiği Ortodoks Marksistler arasında yoğun bir tartışma yaşanıyordu³. Bu tartışma da, daha öncekiler gibi, klasik siyasi polemikten doğuyordu.

Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin 1959 yılındaki ünlü kongresini yaptığı Bad Godesberg'de parti Marksist anlamda devrimci hedeflerden uzaklaşmış ve "kapitalizmin reformu" ve "karma ekonomi" gibi politikalar benimsemiştir. Bu kongrenin ardından Avrupa'daki birçok sosyal demokrat parti "devrim" perspektifini bırakarak bu hedefleri benimsemiştir⁴. Solun ve dünyanın en eski ve köklü partisi olan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD); kabul edilen yeni programlarıyla, Marksizm'in bazı kavram ve önerilerinin geçerli olmadığını ilan etmiştir. O güne kadar kendisini "işçi sınıfı partisi" olarak niteleyen SPD, Bad Godesberg'de "sol görüşlü bir halk partisi" olarak tanımlamıştır⁵.

Nihayet 1959'da Bad Godesberg Programı sosyal demokrasinin, yetersizliklerinin toplum ve toplumsal eşitlik yararına devlet müdahaleleri ile kapatmak pahasına kapitalist yapılara uyarlanmasını resmileştirmiştir. J. P. Thomas'a göre⁶; başlangıçta sanayi toplumunun çelişkileri ve çatışmalarının aşılması iradesi ile beslenen daha sonra ise bu uzun dönemece rağmen onun formülünü iyileştirmeye katkısı olmayan temsili demokrasinin erdemlerini tanımaya götüren bir sosyalizmin kaderi bu olacaktır.

Marksizmle Vedalaşan Sosyal Demokrasi: Günümüz Sosyal Demokrasisi

Thomas'ın da betimlediği gibi sosyal demokrasi 1890 yıllarında, doğal olarak sınıflar arasında uzlaşma sağlamaya yönelmiş parlamenter demokrasi içindeki bazı sosyalist partilerin derin angajmanından doğmuş ve öyle gelişmiştir. 1914 öncesi revizyonist bunalım bu angajmanın yol açtığı Ortodokslar ve Reformistler arasındaki gerilimleri kuramsal bağlamda ön plana çıkarır niteliktedir.⁷ Birinci Dünya Savaşı sonrası Marksist Sosyalizmin en katı/"devrimci" yorumu Leninizm'in mutlak biçimde reddedilmesi daha kesin ayrılıklara yol açar. Sosyal demokrasinin iki belirgin özelliği, sosyalizmin temsili/liberal demokrasi biçimlerine

³ <http://www.geocities.com/temellicus/felsefe/marksizm.htm>, 11.01.2007

⁴ <http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=bad+godesberg>, 12.01.2007)

⁵ Ercan Karakaş, "CHP ve Sosyal Demokrasi", http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=4269, (25.05.2006)

⁶ J.P. Thomas, Siyaset Felsefesi, Çev: İsmail Yerguz, İletişim Yayınları, 2003, s.824.

⁷ J.P. Thomas; s.823.

saygı içinde aşamalı olarak ve barışçı yollardan kurulması tercihi ve bolşevizme kararlı bir muhalefet olarak saptamak mümkündür.

Kautsky, devrimci şiddet yanlıları Lenin, Troçki ve Buharin'e karşı şiddetin mutlaka devrime bağlı olduğuna inanmaz. Onun bağlı olduğu proletarya devriminin iktisadi temelini üretim araçlarının kolektifleştirilmesi oluşturur. Hareket noktası demokrasidir; çünkü demokrasi proletaryayı eğitir ve silahlı mücadeleden korur. Devrimden önce gerekli olan demokrasi aynı zamanda sosyalist toplumu da oluşturacaktır ona göre. Hiç kuşkusuz her toplumda baskı da gereklidir ama demokrasi için tek bir baskı türü vardır; o da çoğunluğun azınlığa baskısıdır. İşçi sınıfının fethedilmesi olan genel seçim/oy her halükarda proletarya için zararlı değildir. Öyle ki proletarya iktidarını demokrasi üzerine inşa edebilir. Buna karşılık halka baskı yapanları demokrasiden dışlamayı öneren Leninist irade her türlü muhalefeti dışlamaya yönelik müthiş bir şiddetten yanadır. Lenin'e göre siyasi özgürlük, demokrasi, genel oy hakkı gibi reformist talepler sınıf mücadelesinin altından zemini çekip alıyordu ve böylece Komünist Manifestodaki "*işçilerin vatani yoktur*" önermesi geçerliliğini yitiriyordu⁸. Kautsky geçici bir proletarya diktatörlüğü aracılığıyla devletin ortadan kaldırılması rüyasına, devletin, demokratik biçimiyle var olmasının modern bir toplumun düzenli bir biçimde işleyebilmesi için gerekli olduğu görüşüyle karşı çıkar.

Alman sosyal demokrasisi tarihi temelde parti ve işçi sınıfı özdeşliğini var sayan bu teorik yapının sınırlarını belirlemiştir. Daha genel olarak sosyal demokrat partiler yavaş yavaş Keynesçi tekniklere dayalı bir ekonomi politikası benimsemişler ve kapitalizmin reforme edilmiş yapılarındaki sosyal önlemleri ön plana çıkarmışlardır.

Sol, komünist, yakıcı bir eleştiri ile Pazar ekonomisinin temelini koruma kaygısı içindeki bir sağın eleştirisi arasında kalan sosyal demokrasi üretim araçlarının şiddete başvurulmadan toplumsallaştırması için çaba gösterdikten sonra mülkiyet rejiminin tamamen değiştirilmesinden vazgeçmiştir.

Günümüz anlamıyla Sosyal demokrasinin genel yaklaşımı ve tahlillerinde Marksizm'den etkilendiği ve işçi hareketi/mücadelesi içinde doğduğunu/geliştiğini söylemek yukarıda ana çizgileriyle verilmeye çalışılan tarihsel süreçlerden çıkarsanabilir. Sosyal demokrat ideolojinin Marksizm'in ideolojisine ve pratiğine, işçi sınıfı adına getirdiği eleştirilerde ve yaptığı revizyonda kendi özgün kimliğini yarattığı söylenebilir.

⁸ V.İ. Lenin, *Seçme Eserler*, İnter Yayınları İstanbul, Cilt: 7-11, 1997, s.484.

Buna ek olarak, Sosyal demokrasinin, başlangıçta orijinal bir ideoloji hat- ta orijinal bir uygulama olmaktan çok, başkalarına getirdiği eleştirilerde kendi özgün ideolojisini ve pratik kimliğini bulduğu iddia edilmiştir⁹.

SONUÇ YERİNE

Sosyal demokrasi/ sosyalist teoriye ve programatik eksene dayalı rezervlerin oldukça sınırlı ve son derece zayıf olduğu (ve önemsenmediği, sığ bir seyir izlediği) ülkemiz açısından Bora'nın Sosyal demokrasi- nin doğum sancularına/süreçlerine ışık tuttuğu çalışması okunmayı ve üzerinde durulmayı hak eden türden. Sosyal demokrasinin bir otokri- tiği/otobiyografisi olarak da okunabilecek olan çalışmasıyla Bora yazar- ken kolay ve anlaşılır bir dil kullanmış ve sonuçta sosyal demokrasi ile yeni tanışmış/tanışacaklar için bir solukta okunabilecek şekerleme kıva- mında bir sosyal demokrasi okuması yaratılmış. Keyifli bir yazı diline sahip yazar hepimizi bir okuma maçına çağırıyor...

Kitaplaştırılması ve yayına hazırlanması noktasında şekilsel (örne- ğin bazı önemli tarihlerin yazım yanlışlarına kurban edilmesi, bazı Al- manca çevirilerin özensizce olması gibi) sorunları paranteze almadan yayıncı SODEV'in bu anlamda takdir edilecek bir iş başardığını söyle- mek gerekir.

⁹ Fidel Çay, 1980 Sonrası Sosyal Demokrasinin Değişimi ve Dönüşümü: Türkiye Örneği, Yayınlan- mamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.28.